

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

DOI: 10.21547/jss.1587004

12.-13. Yüzyıllarda Sampson (Priene) ve Çevresinde Bizanslı Toprak Sahipleri ve Kentsel Mekâna Etkileri

12th-13th Century Byzantine Landowners in Sampson (Priene) and its Surrounding and Their Impact on Urban Space

Alican ÖZKAVRUK^{a*}

^a Arş. Gör., Ardahan Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ardahan / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5967-8081

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Kasım 2024

Kabul tarihi: 7 Mart 2025

Anahtar Kelimeler:

Sampson (Priene),
Bizanslı toprak sahipleri,
Episkepsis,
Kentsel devamlılık,
Bizans kentleri.

ÖZ

Aşağı Menderes Vadisi'nde, özellikle Priene çevresinde 12. yüzyıldan itibaren mülk sahibi ailelerin yükselişi belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. Bu dönemde, Priene Geç Bizans Dönemi kayıtlarında "Sampson Episkepsisi" olarak anılmaktadır. Bu terim, imparatorluk hanedanlarıyla bağlantılı ya da yüksek rütbeli aristokratlar tarafından yönetilen, bağımsız idari birimleri tanımlamak için kullanılmıştır. Priene, Sampson Episkepsisinin merkezi olarak belirlenmiştir ve bu dönemde Arete Doukiana gibi yüksek rütbeli toprak sahipleri, bölge üzerindeki etkilerini artırmıştır. Özellikle, Sabas Asidenos'un Haçlıların Konstantinopolis'i almasının ardından Sampson kasabasını yönetmesiyle, yerel aristokratların önemi daha da artmıştır. Bölge, 7. yüzyılda Arap akınlarının etkisiyle olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Bu durum, kentteki arkeolojik ve yazılı kayıtların eksikliğiyle kendini göstermektedir. Kent merkezinin bu dönemde terk edildiği ve nüfusun daha korunaklı olan yüksek bölgelere, özellikle akropole yöneldiği anlaşılmaktadır. 10. yüzyıldan itibaren imparatorluk ve bölge genelinde tekrar bir toparlanma dönemi ortaya çıkmaktadır. Ancak 1071 sonrasında, Türklerin Anadolu'ya yerleşip Batı Anadolu kıyılarına kadar ilerledikleri anlaşılmaktadır. Bu dönemde, Batı Anadolu'nun birçok kenti Türk yöneticilerinin hakimiyeti altına girmiştir. Ancak, Priene ve çevresi bu süreçten etkilenmemiştir. Toprak sahiplerinin himayesi altında, 12. ve 13. yüzyıllarda Priene ve çevresinde gerçekleştirilen inşa ve onarım faaliyetleri ile kilise yapılarının sürekliliği gibi unsurlar, Priene'nin yeniden gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu süreç aynı zamanda, bölgedeki nüfus artışı da tetiklemiştir. Menderes Vadisi'nin verimli tarımsal alanları hem Bizans İmparatorluğu hem de yerel toprak sahipleri için stratejik bir öneme sahipti. Bu dönemdeki yerleşim faaliyetleri, yerel aristokratların kentsel süreklilikteki rollerini pekiştirmiştir. Bu bağlamda, Menderes Vadisi'nin tarihsel gelişimi, bölgedeki yerel güç dengelerinin ve sosyoekonomik ilişkilerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: November 17, 2024

Accepted: March 7, 2025

Keywords:

Sampson (Priene),
Byzantine landowners,
Episkepsis,
Urban continuity,
Byzantine cities.

ABSTRACT

From the 12th century onwards, the rise of landowning families in the Lower Menderes Valley, particularly around Priene, became increasingly evident. During this period, Priene is referred to as the "Sampson Episkepsis" in Late Byzantine records. This term describes independent administrative units governed by high-ranking aristocrats or those associated with imperial families. Priene was established as the center of the Sampson Episkepsis, with influential landowners such as Arete Doukiana strengthening their control over the region. The significance of local aristocrats increased particularly after Sabas Asidenos governed the town of Sampson following the Crusader capture of Constantinople. In the 7th century, the region was adversely affected by Arab invasions, as evidenced by the lack of archaeological and written records from this period. It is believed that the city center was abandoned, and the population sought refuge in more secure elevated areas, particularly the acropolis. However, from the 10th century, there was a period of recovery across the empire and the region. After 1071, the Turks began settling in Anatolia and expanding into Western Anatolia, where many cities fell under Turkish control. Priene and its surroundings, however, were not affected by this shift. Under the patronage of landowners, construction and repair activities in the 12th and 13th centuries, along with the continuity of church buildings, contributed significantly to Priene's revival. This process also stimulated population growth. The fertile agricultural land of the Menderes Valley was of strategic importance for both the Byzantine Empire and local landowners. These settlement activities reinforced the role of local aristocrats in urban continuity. The historical development of the region can thus be seen as a reflection of local power dynamics and socio-economic relationships.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: alicanozkavruk@ardahan.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

In the 11th-12th centuries, landowning aristocrats began to appear in the Lowe Meander Valley and in and around Priene. In addition, Mount Mycale developed as an important monastic centre in the 10th century, and in the 11th-12th centuries it emerged as a lively centre with a large population. Priene and its surroundings, especially in the Late Byzantine period, are referred to as Sampson's Episkepsis. In the 12th-13th centuries, the term episkepsis refers to larger state lands with independent administrative status, either administered by imperial officials or delegated to members of the imperial dynasty or high-ranking nobles.

Although it is not possible to determine the exact boundaries of Sampson's Episkepsis, it is understood that its centre was Priene. In addition to the settlement of Priene, the boundaries of the episkepsis may have included a part of Mykale and a part of the Lower Meander Valley. Therefore, it appears that the Episkepsis of Sampson was a very important position. Episkepsis Sampson is recorded in Byzantine documents from the 12th and 13th centuries. These documents are known from Byzantine monastic archives in the region and include a number of disputes involving land and property. Documents show that the Episkepsis of Sampson was state property before 1204 and was transferred to members of high-ranking noble families. Some of the families known to have existed in the region are: Phokas, Kalaman, Karantinos, Parsakoutenos, Doukas and a local landowner Sabas Asidenos.

These landowners were in a very powerful position and were related to the imperial dynasty. The monastery documents contain information about landowning families who had a direct influence on the region. The first name learnt from these documents is Arete Doukiana, mentioned in the document dated 1157. Arete Doukiana was the niece of Emperor Iohnes Komnenos and the wife of Boris, the illegitimate son of King Koloman of Hungary. Arete, therefore, uses the title "Kralian". Kralian is a title used by Hungarian queens. This explains the situation regarding Arete Doukiana's origin and position. The family known as the Kalaman family ruled the region as the owner of the lands until the rule of Sabas Asidenos in the region.

In 1204, after the fall of Constantinople to the Latins, Sabas Asidenos emerged as an independent power in the region. Sabas Asidenos accepted the sovereignty of Theodoros Laskaris I, but maintained his influence and power in the territory of the episkepsis until 1216. It is also understood that these aristocratic families established kinship ties within the empire and among themselves.

Beginning in the 7th century, Arab raids negatively affected the cities and caused many cities to be abandoned or moved to more sheltered high areas. From the 7th to 10th centuries, there was a major decline throughout the region. After the 10th century, a general recovery process started. The 11th-12th centuries saw an increase in population and new construction activity in the urban centre. Construction and repair of new fortifications on the Acropolis of Priene, as well as the construction of churches indicate a revival of the population in the area. After 1071, Turks came to the coasts of Western Anatolia. This period was a period in which the cities were devastated and gradually changed hands. Indeed, there are dwellings associated with these local landowners. The first half of the thirteenth century was an era of great fortification in the lowland valleys of western Asia Minor. On the southern flank of the Menderes Valley, there are two large fortified dwellings of the Late Ottoman period, the earliest dating back to the 13th century. In Priene and its surroundings, building activities such as churches built or still in use and repairs to the city walls are observed. Moreover, under the rule of these landowning ruling families, the old city center of Priene was reused and the urban area developed and grew again. One of the prominent points of the region during this period was agricultural activities. The Menderes Valley and the region also stands out as an important agricultural center. This is important for landowners' properties.

However, Priene does not appear in this context in the records. In addition, the good condition of the buildings in the city shows that there was no destruction. In this context, when the written, archaeological and material data are taken into consideration, the effects on urban continuity under the patronage of local ruling families in the region and the factors behind this situation constitute the subject of the research. This is linked to the role played by these local powerful families in the continuity of urban space.

Giriş

Episkepsis terimi, başlangıçta bir mali ve idari birimi tanımlarken, 12.-13. yüzyıllarda imparatorluk görevlileri tarafından yönetilen ya da imparatorluk hanedanı üyelerine veya yüksek rütbeli soylulara devredilen bağımsız idari statüye sahip daha geniş devlet arazilerini tanımlamaktadır (Kahzdan, 1991, s. 717). Priene ve çevresi, özellikle Geç Bizans dönemi kayıtlarında Sampson Episkepsisi adıyla anılmaktadır. Bu isimlendirme, Georgios Akropolites'in aktarımında da yer almaktadır (Macrides, 2007, s. 120). 1204 tarihli *Partitio Romanae*'dan yola çıkarak, Sampson Episkepsisinin oldukça geniş bir coğrafyayı kapsadığı düşünülmektedir. Nitekim, *Partitio Romanae*'da eyaletlerin listelenmesi ve Episkepsisten bahsedilmesi, bölgenin önemli bir kapsama sahip olduğunu göstermektedir (Carile, 1965, s. 128). Sampson Episkepsisi'nin sınırlarını kesin olarak belirlemek mümkün olmasa da merkezinin Priene olduğu anlaşılmaktadır. Priene yerleşimine ek olarak, Episkepsis sınırlarının Mykale'nin bir bölümünü ve Aşağı Menderes Vadisi'nin bir kısmını içerdiği düşünülebilir. Bu nedenle, Sampson Episkepsisinin oldukça önemli bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Sampson Episkepsisi, 12. ve 13. yüzyıllara ait Bizans belgelerinde kayıt altına alınmıştır. Bu belgeler, bölgedeki Bizans manastır arşivlerinde yer alan envanterlerden gelme olup, tapu kayıtları ile arazi ve mülkleri içeren bir dizi anlaşmazlığı içermektedir¹. Belgeler, Sampson Episkepsisinin 1204 yılından önce devlet arazisi olduğunu ve yüksek rütbeli soylu ailelerin üyelerine devredildiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Aşağı Menderes Vadisi'nde ve Priene ile çevresinde 12. yüzyıldan itibaren mülk sahibi ailelerin ortaya çıktığı görülmektedir².

Bu çalışmada, 12. ve 13. yüzyılda Bizanslı toprak sahibi aristokratların Sampson Episkepsisindeki ve bölgedeki etkileri incelenecek; özellikle toprak sahibi ailelerin Sampson (Priene) Episkepsisinde kentsel mekâna olası etkileri ve inşa faaliyetlerine olan katkıları ele alınacaktır. Çalışma, yazılı kaynaklar, arkeolojik veriler ve yapı kalıntıları ışığında ele alınacak olup, bu etkilerin kentsel sürekliliğe olası katkıları değerlendirilecektir.

12.-13. Yüzyıllarda Sampson (Priene) ve Çevresinde Toprak Sahipleri

Kalamani Ailesi³

Manastır kayıtlarından gelen belgeler, bölgeyi doğrudan etkileyen toprak sahibi ailelerle ilgili bilgiler içermektedir. Bu belgelerden elde edilen ilk isim, 1157 tarihli bir belgede geçen Arete Doukiana'dır (Wilson ve Darrouzes, 1968, s. 31-34). Arete, yazılı belgelerin yanı sıra mühürler aracılığıyla da tespit edilebilmektedir. Belgede yer alan bilgilere göre, Arete Doukiana, Sampson sakinleri ile yakınındaki Mykale Dağı'nda yer alan Hiera Xecrochorapion Manastırı arasındaki arazi sınırıyla ilgili anlaşmazlıkta Hiera Xecrochorapion Manastırı lehine karar vermiştir. Bu durum Arete'nin bölge üzerindeki gücünü ve karar yetkisini ortaya koymaktadır. Bu noktada, Arete Doukiana'nın kimliğine değinmek gerekmektedir. Arete Doukiana, Bizans İmparatoru İoannes Komnenos'un yeğeni olup, Bizans İmparatoru tarafından desteklenen Macar Kralı Koloman'ın gayrimeşru oğlu Boris ile evlidir (Laurent, 1972, s. 35-

¹ Manastır kayıtları, bölgedeki manastırların arşivlerinden gelmektedir. Mykale'deki Hiera Xecrochorapion manastırına ait belgeler için bkz: (Wilson ve Darrouzes, 1968, s. 5-47). Latmos Paulos manastırı için bkz: (Müller ve Miklosich, 1871, s. 290-295). Patmos İonnes Theologos manastırı için bkz: (Vronouse, 1980; Nystazopoulou Pelekidou, 1980).

² Menderes Vadisi'ndeki toprak sahibi aileler ve kimlikleri hakkında bkz: (Angold, 1975), Andronikos Doukas için bkz: (Polemis, 1968, s. 55-59). Andronikos Doukas'ın toprakları için bkz: (Thonemann, 2011, s. 259-270). Karantinos ve Phokas aileleri için bkz: (Raggia, 2007, s. 143-146).

³ Kalamani ailesi hakkında daha fazla bilgi için bkz: (Kahzdan, 1991, s. 1091).

39; Kahzdan, 1991, s. 311). Bu durum, Arete Doukiana'nın "Kraliana"⁴ ünvanını kullanma sebebini açıklamaktadır. Arete'nin Episkepsis içindeki arazilerin büyük bir kısmında veya tüm arazi alanında mülkiyet hakkına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Arete Doukiana'nın ardından, Arete'nin soyundan gelenler Bizans İmparatorluğu'nda etkilerini sürdürmüş ve "Kalamonos"⁵ ailesi olarak bilinen bir hanedan kurmuşlardır. Arete'den sonra toprakların yönetimi, aynı aileden olduğu belirlenen ancak ismi tespit edilemeyen başka bir aile ferdine geçmiştir (Filduth, 2017, s. 20). Miras hukuku gereğince, yeni toprak sahibinin Arete'nin çocuklarından biri olduğu düşünülmektedir (Ragia, 2008, s. 186-88).

Sabas Asidenos⁶

Sampson Episkepsisi, Haçlıların Konstantinopolis'i almasından sonra da varlığını sürdürmüştür. Bizans'ın vekil devleti olan ve Küçük Asya'nın batısını kapsayan İznik İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur. Toparch olarak adlandırılan yerel yöneticiler, Küçük Asya'da kendi egemenliklerini kurmaya çalışmışlardır (Macrides, 2007, s.120). Bu durumun sonucunda, 1204 yılında başkent Konstantinopolis'in Haçlıların eline geçmesiyle birlikte, bölgedeki otorite boşluğundan yararlanarak Priene merkezli Sampson coğrafyasında Sabas Asidenos'un hakimiyeti ortaya çıkmıştır. Georgios Akropolites, Sabas Asidenos'un Sampson kasabasını ve civar köyleri yönettiğini aktarmaktadır (Macrides, 2007, s. 120). Yine Akropolites'ten öğrendiğimize göre bu yöneticiler, başkent Konstantinopolis'in düşüşünden sonra daha önce kontrol ettikleri bölgeleri kişisel alanları olarak yöneten, askerî ya da sivil yetkililer olarak tanımlanmaktadır. Bu tür yöneticiler, bölge üzerindeki yetkilerini ya kendi inisiyatifleri ya da yerleşimcilerin bulundukları toprakları savunmak üzere kendilerini çağırımlarıyla gerçekleştirmişlerdir (Macrides, 2007, s. 120). Sabas Asidenos, bölgedeki önemli bir yönetici olarak, yerel aristokratlar arasında etkili bir figür olarak öne çıkmaktadır. Bu tür askerî karakterlerin, otorite boşluğunun meydana geldiği bir ortamda kendi yönetici güçlerini hatırlayıp kullanmak istedikleri de düşünülebilir.

Sabas Asidenos'un kimliği ve idari pozisyonu ile ilgili mevcut veriler sınırlıdır. Honfmann, Sabas'ın yerel bir toprak sahibi olduğunu önermektedir. Sabas'ın kentin "güçlü adamı" olduğunu ve kentte daha önceden var olan etkisini güçlendirmek, ayrıca Sampson Episkepsisi üzerindeki kontrolünü sağlamak için gerekli mali güce sahip olduğunu belirtmektedir (Honfmann, 1974, s. 98). Bu verilere ek olarak, Sabas Asidenos imparator tarafından "sebastokrator"⁷ ünvanıyla anılmaktadır. Bu durum, Sabas'ın imparatorluk hanedanıyla evlilik aracılığıyla bir akrabalık bağı kurduğunu ve imparatorun Sabas Asidenos'a prestijli bir ünvan vermiş olduğunu göstermektedir (Cheynet, 1990, s. 150). Sabas Asidenos'un bölgedeki hâkimiyetinin uzun sürmediği anlaşılmaktadır. 1205 yılı civarında imparator Theodoros Laskaris'in üstünlüğünü kabul etmiştir. Ancak Theodoros Laskaris'in hâkimiyetini kabul etmesine rağmen, Sabas Asidenos, Sampson Episkepsisindeki etkili konumunu 1216 yılına kadar korumuştur. Akropolites, imparatorun rakiplerini askerî olarak yendiğini, ancak

⁴ Kraliana ünvanı, Macar kraliçelerine verilmektedir. Arete Doukiana ve Kraliana ünvanı hakkında daha fazla bilgi için bkz: (Laurent, 1972, s. 35-39).

⁵ Kalamonos ailesi hakkında daha fazla bilgi için bkz: (Kahzdan, 1991, s. 1091).

⁶ Sabas Asidenos için bkz: (Orgels, 1935, s. 67-80).

⁷ "Sebastokrator," Bizans İmparatorluğu'nda bir ünvan olup, genellikle "imparatorun kardeşi" veya "imparatorun akrabası" anlamına gelir. Bu ünvan, özellikle 12. yüzyılda ortaya çıkmış ve bazı yüksek rütbeli aristokratlar tarafından kullanılmıştır. Sebastokratorlar, genellikle önemli siyasi ve askerî yetkilere sahip olup, imparatorluk yönetiminde önemli bir rol oynamışlardır. Bu ünvan, özellikle asil ailelerin ve imparatorluk dinastilerinin içindeki rekabet ve güç dengeleri açısından önemli bir yere sahiptir.

Sabas ile müzakereler sonucunda anlaştığını aktarmaktadır (Filduth, 2017, s. 21). Sabas Asidenos'un bölgedeki diğer toprak sahipleriyle de bağları olduğu anlaşılmaktadır. Sabas, Malachiou köyünün sahibi George Phokas'ın kız kardeşiyle evlenmiştir. George Phokas, olasılıkla İmparator Theodoros Laskaris'in kayınbiraderi olan Thedotos Phokas⁸'in oğludur (Thonemann, 2011, s. 272; Ragia, 2007, s. 144). 1216 yılından sonra bölgenin hâkimiyeti Michael Dermokaite's'in kontrolüne geçmiştir. Sampson Episkopsisine ait son bilgiler 1261 yılına aittir. Bu veriler, imparator Michael VII Palailogos'un Sampson'un mali memuruna göndermiş olduğu bir "hrismos" belgesinde yer almaktadır. Bu belgedeki, Episkopsisin idaresinden sorumlu bir imparatorluk yetkilisinden ilk kez bahsedilmesi, Michael Dermokaite's'in ölümünden sonra Episkopsisin yeniden imparatorluk kontrolü altına alındığını ve artık aristokrasinin bir temsilcisine verilmediğini göstermektedir (Filduth, 2017, s. 21).

Aşağı Menderes Vadisi'ndeki ve Sampson Episkopsisindeki 12.-13. yüzyıllardaki toprak sahiplerinin bölgede etkin bir güce sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu toprak sahiplerinin güçlerinin göstergesi olarak, 1216 yılında Hiera Manastırı arşivinden gelen bir belgede açıkça ifade edilmektedir. Belgede, Sampson Episkopsisinin sakinlerinin uzun zamandır güçlü bir konumda olduğu, bunun sebebinin nüfuz sahibi kişiler ve imparatorun akrabaları tarafından yönetilip desteklenmesi ve savunulması olduğu ifade edilmektedir (Wilson ve Darrouzes, 1968, s. 20).

Kentsel Mekân

Anadolu'da 7. yüzyılda başlayan önce Sasani, ardından Arap akınları bölge genelinde kentleri olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda bölgedeki birçok kentte yaşamın gerilediği genel bir olgu olarak değerlendirilmektedir. 7. yüzyıldan 10. yüzyıl sonlarına kadar uzanan "Karanlık Çağlar" olarak tanımlanan dönemde arkeolojik ve yazılı kaynakların eksikliği, Priene'nin kent merkezinin Arap istilalarının baskısı altında terk edildiğini ve bölge halkının 7. ve 8. yüzyıla tarihlenen yeni surlarla çevrili sarp yüksek akropole ve korunaklı bölgelere sığındığını göstermektedir (Foss, 1977, s. 479). Genel olarak, bölgede 10. yüzyıl sonrasında, özellikle 12. ve 13. yüzyıllarda görece bir istikrar ve refah dönemi ortaya çıkmıştır. Bu durumun bir göstergesi ve sonucu olarak, 12. yüzyıldan itibaren Priene ve çevresinde inşa faaliyetleri görülmektedir. Nitekim 10. yüzyıldan 13. yüzyıl sonlarına kadar Mykale Dağları önemli bir manastır merkezi olarak gelişmiş ve kalabalık bir nüfus barındırmıştır⁹. (Filduth, 2017, s. 103-110). Yine bölgede inşa ve onarım işleri kapsamında, 12. yüzyılda Didyma/Hieron kalesi¹⁰,

⁸ Thedotos Phokas'ın bu dönemde Thrakesion Themasinin komutanı olduğu düşünülmektedir. Bu konudaki değerlendirmeler için bkz: (Ragia, 2007, s. 143).

⁹ Mykale'nin önemli bir manastır merkezi olarak gelişimi 10. yüzyılda başlamış ve 13. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. Bölgedeki en önemli manastır, Hiera-Xerchopion'dur. Bu manastır, 10. yüzyılda Milet Piskoposu Nikephoros tarafından kurulmuştur. Lohmann, konumu tartışmalı olan manastırı Hagios Antonios Manastırı ile özdeşleştirmektedir (Lohmann, 2007, s. 97). Niewöhner, Hagios Antonios Manastırı'nın mimari plastik parçalarının kalitesine ve kompleksin büyük ölçeğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca, üç nefli kiliseyi Orta Bizans dönemine tarihlendirmektedir (Niewöhner, 2007, s. 125-128). Ayrıca bölgedeki diğer kilise ve yapılar için bkz: (Wiegand ve Sachrader, 1904; Lohmann, 2007, s. 59-178; Baykaral Tok, 2004, s. 4-9), Nüfus için bkz: (Filduth, 2017, s. 105).

¹⁰ 7. yüzyılda, Arap akınlarına karşı koruma ihtiyacıyla naos'a inşa edilen duvarlar güçlendirilmiştir. Orta Bizans kalesinin girişi daha sonra tamamen yanmış ve yeni bir biçimde inşa edilmiştir. Bu süreçte Orta Bizans düzenlemeleri terk edilmiştir. Önceki yarım daire şeklindeki sur, arkeologlar tarafından girişin yeniden inşasıyla aynı döneme tarihlendirilmiştir. Bu değişiklikler 12. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir (Knackfuss, 1941, s. 25-26).

Girit dükü Michael Karantinos Phokas¹¹ tarafından yenilenmiştir (Raggia, 2007, 134-137). 12.-13. yüzyıllarda Sampson Episkepsisinin merkezi olan Priene’de akropolde yerleşim devam etmiş ve aşağı kentte yerleşim, eski kent merkezine yeniden yayılmıştır. Eski kent merkezinde 11.-13. Yüzyıllara tarihlenen konutlar ve kilise yapıları bulunmaktadır. Bu dönemde, aşağı şehrin doğu mahallesi yeniden yerleşime açılmıştır; bu durum, kentin kullanım ve yaşam alanını iki katına çıkarmıştır. Bu veriler ve sur onarımları, Geç Bizans dönemi Priene’inde önemli bir nüfus artışı olduğunu göstermektedir (Filduth, 2017, s. 68, 89).

Akropolis'teki daha erken surların güçlendirilmesi, yeni burç ve surların inşası ile perde duvarın inşası, bölgedeki Atburgazı ve Bafa kaleleriyle benzerlik göstermektedir. Bu durum, kentin hâlâ önemli bir yer olduğunu ve belki de burada ikâmet eden bir ailenin kalenin daha kapsamlı bir şekilde genişletilmesinden sorumlu olabileceğini göstermektedir. Müller-Weiner bu durumun, erken Komnenos dönemine ait olabileceğini belirtmektedir (Müller Weiner, 1961, s. 56). Akropolis'teki son inşa faaliyetleri, Sabas Asidenos dönemiyle ilişkilendirilmektedir. Bu dönemde yeni surların inşası ve Akropolis'teki üçgen bölüm, Sabas Asidenos’un askerî harekâtlarını yönetebileceği ve güçlü saldırılara karşı koyabilecek bir üs oluşturma amacıyla gerçekleştirilmiş olabilir (Müller Weiner, 1961, s. 56). Kenti çevreleyen Helenistik surlarda bir dizi onarım ve yenileme yapılmıştır. Surlarda uygulanan duvar inşa teknikleri ve harç özellikleri, muhtemelen 12. ve 13. yüzyıllara tarihlenebilecek Akropolis'teki savunma yapılarının genişletme faaliyetleriyle benzerlik göstermektedir (Filduth, 2017, s. 65). Ruppe, bu geç onarımların tarihlendirmesiyle ilgili olarak Müller-Weiner’in görüşlerine katılmakta ve surun dördüncü onarım aşamasını Sabas Asidenos’la ilişkilendirmektedir (Filduth, 2017, s. 65). Filduth, Sabas’ın Priene’deki egemenliğinin 13. yüzyılın başlarında başladığını ve bu durumun daha önce belirtilen altyapı gelişmelerinden belirgin bir şekilde sonra gerçekleştiğini ifade etmektedir. Geç Bizans dönemine ait tarihi kaynakların incelenmesi, Sabas’ın 12. yüzyıldan itibaren Priene ve çevresinde hüküm süren birkaç yüksek rütbeli aristokrat arasında yer aldığını göstermektedir. Yukarıdaki veriler bu aristokratların en azından bir kısmının kentte yaşadığını göstermektedir. Bu durum, Priene’deki büyüme ve genişlemenin daha erken bir tarihe yerleştirilmesinin daha olası olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca, bu gelişmenin Sampson’un geniş bir Episkepsisinin kurulmasıyla bağlantılı olduğu ve bu Episkepsisin merkezinin en geç 12. yüzyıl boyunca kenti kapsadığı öne sürülebilir (Filduth, 2017, s. 89).

Surların yanı sıra, kentte yeni kiliselerin de inşa edildiği veya mevcut kiliselerin onarılacak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Akropolis'te iki kilise yapısı bilinmektedir. Tek nefli olarak inşa edilen bu kiliselerin kazısı henüz yapılmadığı için kesin bir tarihlendirme söz konusu değildir. Ancak mevcut verilerin değerlendirilmesi, bu kiliseler için bir tarihlendirme önerisi sunmaktadır. Bu kapsamda, Akropolis’in girişindeki kilisenin etrafındaki çatı kiremitlerinin Orta Bizans dönemine tarihlendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, kilisenin güneybatı köşesinde bulunan ve İsa’nın doğumunu tasvir eden bronz bir levha parçası ise 10. ile 13. yüzyıllar arasında tarihlendirilmektedir (Filduth, 2017, s. 40). Diğer bir kilise, Akropolis’in en yüksek noktasına inşa edilmiştir. Bu kilisenin duvar yapım tekniği, Akropolis'teki diğer kilisenin duvar yapım tekniğiyle aynıdır. Mevcut veriler, her iki kilisenin de 7. yüzyılda Akropolis’te bir yerleşim kurulduktan sonra inşa edilmiş olabileceğini ve bu kiliselerin Orta Bizans döneminden Geç Bizans dönemine kadar uzanan uzun bir tarihi bağlama yerleştirilebileceğini göstermektedir (Filduth, 2017 s. 40-41). Eski kent merkezinde, bu dönemlere ait kiliselerin inşasına dair kanıtlar bulunmaktadır. Kent merkezindeki en önemli ve

¹¹ Didyma/Hieron’da bulunan yazıt kalenin onarımıyla ilgili bilgiler içermektedir. Bunun yanı sıra Phokas ve Karantinos ailesinin bölgedeki varlıklarıyla ilgili bkz: (Raggia, 2007, s. 144-146).

prestijli yapı olan bazilikanın ilk evresi, 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir (Westphalen, 1998, s. 303). Kent bazilikası, kent tarihiyle paralel olarak uzun süreli kullanımıyla öne çıkmaktadır. Diğer kiliselerin aksine, bu kilisenin litürjik mimari plastik elemanlarının in situ olarak ele geçmesi, yapının hiç yağmalanmadığını ve oldukça iyi korunduğunu göstermektedir¹² (Filduth, 2017, s. 37). Bu durum, kilisenin uzun süreli kullanımına veya geç bir yenilemeye işaret etmektedir. Kentin tarihsel gelişimi göz önüne alındığında, bunun 11. ve 12. yüzyıllarda ya da sonrasında gerçekleşmiş olabileceği düşünülmektedir¹³ (Filduth, 2017, s. 36-37). Kent bazilikası ölçeği ve uzun süreli kullanımı ile kentteki tüm kilise yapılarından ayrılmaktadır. 12. ve 13. yüzyıllarda eski Bouleuterionun bulunduğu alana bir şapel inşa edilmiş¹⁴ ve Roma imparatorluk dönemine tarihlenen nişli küçük bir kamu yapısı da bu dönemde bir şapele dönüştürülmüştür (Filduth 2017, s. 52, 88). 11. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar olan arkeolojik veriler, bu döneme dair daha iyi bir anlayış sunmaktadır. Yüzey seramikleri, akropolün platosunda yoğun yerleşim faaliyetlerine işaret etmektedir. Mykale araştırması kapsamında, Lohmann ayrıca surların dışında kalan dağın batı sırtında uzanan geniş bir alan tespit etmiştir. Bu durum, surların dışındaki alanların da kullanıldığını göstermektedir; burada bulunan seramiklerin çoğunluğu 12. ve 13. yüzyıla tarihlenmektedir (Filduth, 2017, s. 87).

Yazılı kaynaklar, 12. yüzyılda Türklerin bölgeye gelişiyle birçok kentin el değiştirdiği veya harap olduğuna dair bilgiler sunmaktadır. Anna Komnena, Batı Anadolu kentlerinin oldukça harap durumda olduğunu aktarırken, imparatorun bölgeyi yeniden imar etme konusundaki kararlılığını da ifade etmektedir (Reinsch ve Kambylis, 2001, s. 337-338). Yine, 12. yüzyıl ortalarında Haçlı kaynakları Menderes Vadisi'nde Türklerin etkisini aktarmaktadır. Bu dönemde, Haçlıların gözünde Menderes Vadisi büyük ölçüde Türklerin hakimiyetinde görünmektedir. Odo Deul, Menderes Vadisi'ndeki Antioch adındaki kasabanın Türklerin elinde olduğunu ve kentin oldukça fakir durumda olduğunu belirtmektedir (Thonemann, 2011, s. 7-8). Savaşların yaşandığı kaotik ortamda Batı Anadolu, John Doukas tarafından muhtemelen 1097 yazı veya sonbaharında tek bir seferle yeniden ele geçirilmiştir. Smyrna'nın (17 Haziran 1097) yeniden alınmasının ardından John Doukas, güney yönünde ilerleyerek Efes'te Türk emiri Tangrıpermes ile muhtemelen Cayster veya Menderes Vadisi'ndeki başka bir şehrin emiri olan Marakes'in birleşik kuvvetlerini ve adları belirtilmeyen diğer beylerin güçlerini yenilgiye uğratmıştır. Türkler, Menderes Vadisi üzerinden Frigya'nın dağlık bölgelerine geri çekilmiştir (Ragia, 2007, s. 140). Bölgedeki Türk yöneticilerden Priene'nin geri alınma girişimlerine ilişkin kayıtlara rastlanmamaktadır. Yazılı kaynakların yanı sıra, Priene'nin bu dönemde Anna Komnena'nın belirttiği harabe kentler gibi tahribata uğradığına dair veriler de bulunmamaktadır. Aşağı Menderes Vadisi ve Sampson Episkopsisinin gücü ile kentsel sürekliliğinin arkasındaki faktörler neler olabilir? Önemli bir tarım merkezi olan Menderes Vadisi, imparatorluk ve yerel toprak sahipleri için oldukça önemli bir pozisyonda olmalıdır.

¹² Hierapolis'te agoranın doğusunda yer alan bir Bizans kilisesi 11. yüzyıla tarihlenmektedir. 1071 sonrasında bölgeye Türklerin gelişiyle kilise tahrip edilmiş ve terk edilmiştir (Arthur, 2006, s. 124).

¹³ Kilisenin ilk inşaat aşaması 5. Yüzyılın ilk yarısına denk gelmektedir. Yapının sütunlu bazilika olarak yeniden inşası muhtemelen büyük bir zaman farkıyla gerçekleşmemiştir ve bu nedenle büyük olasılıkla 5. Yüzyılın sonları veya 6. Yüzyılın başlarına tarihlendirilmelidir. Yapının payeli bir bazilikaya dönüşümünün tarihine dairse çok az bilgi bulunmaktadır. Benzer şekilde, daha payeli bazilikaların yeniden inşa örnekleri, hem 6. Yüzyılın ortalarından hem de orta Bizans döneminden bilinmektedir (Filduth, 2017, s. 36; Westphalen, 1998, s. 302-303).

¹⁴ Wiegand tarafından belgelendirilerek kaldırılan şapel günümüze ulaşamamıştır. Wiegand, Bouleuterion üzerindeki şapeli erken döneme tarihlendirmektedir (Wiegand ve Schrader, 1904, s. 486). Filduth daha geç bir döneme 12.-13. Yüzyıla tarihlendirilmesinin daha olası olduğunu düşünmektedir.

Nitekim 12. yüzyılda bölgeden Konya sultanlığına tahıl ihraç edildiği de bilinmektedir. Bu kapsamda Menderes Vadisinde Türkler ve yerel halk arasında bazı antlaşmaların varlığı da bilinmektedir. Menderes Vadisinde 13. yüzyılda Tripolis kenti sakinleriyle Türkler arasında karşılıklı alışverişlerin olduğu bilinmektedir. Kış aylarında Aşağı Menderes Vadisinde büyük ölçüde göçebe Türkler hakimken yamaçlarda Meander ad Antioch örneğinde olduğu gibi surlarla çevrili Bizans yerleşimleri hayatta kalmıştır. Odo'nun anlatımının aksine bu kasabaların Türk göçebe topluluklarıyla ilişkileri düşmanca olmayıp karşılıklı bir etkileşim içerisindeydi. Yaz mevsimlerinde Türkler, yeniden dağlık alanlara dönmekte ve Meander ad Antioch'taki Bizanslılar tarımsal üretimlerine devam etmekteydi (Thonemann, 2011, s. 15). Bu kapsamda bu yerel mülk sahiplerinin toprakları üretim merkezi olarak oldukça önemli olmalıdır. Nitekim, bu yerel toprak sahipleriyle ilişkilendirilen konutlar da mevcuttur. 13. Yüzyılın ilk yarısı, Küçük Asya'nın batısındaki ova vadilerinde büyük bir tahkimat çağıydı. Menderes Vadisi'nin güney kanadında, Geç Osmanlı Dönemi'ne ait iki büyük müstahkem konut bulunmaktadır: Latmos Dağı'nın kuzeyinde, günümüz Koçanlı yakınlarındaki Cincin'de yer alan Cihanoğlu Kalesi ve Harpasos Nehri Vadisi'nin ağzındaki Arpaz'da bulunan Beyler Konağı (Beylerin Malikanesi). Her iki kompleksin de ilk evrelerinin 13. yüzyıla tarihlenen hanedan konutlarının ayakta kalan kısımlarını içerdiği öne sürülmektedir (Arel, 1999, s. 257-64). Bu bağlamda bu müstahkem merkezlerin konumu, muhtemelen yerel seçkinlerin 13. Yüzyılda açıkça daimî bir Türk tehdidi karşısında daha sürdürülebilir bir yerleşim coğrafyası yaratma çabası olarak değerlendirilebilir (Thonemann, 2011, s. 277).

Sampson Episkopsisi, özellikle yukarıda belirtilen toprak sahiplerinin güçlü konumları nedeniyle oldukça önemli bir pozisyona sahip olmuştur. Bu toprak sahipleri hem kendi mülklerinin korunmasında hem de Sampson Episkopsisi'nin merkezi olan Priene'nin sürekliliğinde büyük bir rol üstlenmiş olmalıdır. 12. yüzyılın ilk yarısında büyük ve özerk bir bölge olan Sampson Episkopsisinin önde gelen soyluları, Bizans İmparatorluğu'nun hiyerarşisinde yüksek pozisyonları işgal ettikleri için bu inşa çalışmalarının finansmanına önemli katkılarda bulunmuş olmalıdırlar. Bu durum, Müller-Weiner'in öne sürdüğünün aksine, imparatorluk hükümetinden ziyade yerel aristokratların desteğiyle gerçekleşmiş olmalıdır (Filduth, 2017, s. 84). Doğrudan bir kanıt olmamakla birlikte, bölgedeki kilise yapıları, inşa faaliyetleri ve arkeolojik veriler, tarihi kaynaklarla örtüştüğünde, Sampson Episkopsisi ve çevresindeki Mykale manastırlarının belirli bir canlı merkez olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu durum, yerel toprak sahiplerinin güçlü konumlarının etkili olma ihtimalini artırmaktadır. Özellikle, Priene'nin 14. yüzyıla kadar uzanan uzun tarihi, toprak sahibi ailelerin onarım ve inşa faaliyetlerinde, ayrıca kentsel süreklilikte önemli bir rol oynamış olabileceğini göstermektedir. Nitekim Didyma/Hieron'daki yazıt, bölgedeki onarım ve inşa işlerinde yöneticilerin etkisini ortaya koymaktadır. Bu güçlü yerel aristokratların, sahip oldukları konumlarıyla bölge üzerindeki etkilerini kullanmış olmaları muhtemeldir.

Sonuç

Sonuç olarak, Sampson Episkopsisi, 12. ve 13. Yüzyıllar boyunca güçlü aristokrat ailelerin yönetiminde varlığını sürdürmüş ve bu ailelerin etkisiyle, bölgedeki inşa ve onarım faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Priene'de yeni surların inşası ve onarımı, Mykale Dağı'nda kurulan ve gelişen manastırlar ile toprak sahibi ailelere ait konutlar, bölgede canlı ve yerleşik bir nüfusun varlığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, episkopsisin merkezi olan Priene'nin küçülen kent alanı genişlemiş ve eski kent merkezi, kilise ve konut yapılarıyla yeniden işlev kazanmıştır. Türkler, Anadolu'ya geldikten kısa bir süre sonra Batı Anadolu kıyılarına kadar ulaşmışlardır. Yazılı kaynaklar, bu dönemde Batı Anadolu kentlerinin harabe hâline geldiğini ve Türklerin bölge üzerindeki etkilerini vurgulamaktadır. Priene ve çevresindeki inşa faaliyetleri ile kentin durumu, bölgedeki diğer kentlere kıyasla farklı bir manzara sunmaktadır.

Priene ve çevresi, bu tahribattan etkilenmemiştir. Bu bağlamda, güçlü toprak sahipleri, kendi bölgelerinin istikrarı ve savunmasında önemli bir rol oynamış olmalıdır. Bölgedeki kentlerin el değiştirmeye başladığı bir ortamda, güvenli sayılabilecek Sampson Episkopsisi, bölge nüfusu için bir sığınak hâline gelmiş olabilir. Bu kapsamda, Priene'ye yönelik bir nüfus hareketi olasılığı göz ardı edilemez. Sampson Episkopsisinin güçlü toprak sahiplerinin kendi mülklerinde, bölgedeki kaotik ortamın aksine, daha güvenli ve istikrarlı bir düzen sağladıkları anlaşılmaktadır. Sampson Episkopsisi ve çevresindeki yapılar ve inşa faaliyetleri, yerel aristokrasinin varlığının ve etkisinin önemli bir göstergesi olarak değerlendirmelidir. Toprak sahibi yöneticiler, inşa çalışmalarının finansmanına önemli katkılarda bulunmuş olmalıdırlar. Bu aristokratlar hem kentsel gelişimi desteklemiş hem de bölgenin sosyoekonomik dinamiklerini şekillendirmiştir.

Kaynakça

- Angold, M. (1975). *A Byzantine government in exile: Government and society under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*. London: Oxford University Press.
- Arel, A. (1999). Une famille de notables de la région d'Aydın: les Cihanoğlu et l'architecture. *Anatolia Moderna-Yeni Anadolu*, 8, 239-274.
- Arthur, P. (2006). *Bizans ve Türk döneminde Hierapolis*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Baykaral Tok, E. (2004). Mykale (Samson) dağında Çınarlı Kilise adını verdiğimiz bir manastır kilisesi. *Sanat Tarihi Dergisi*, 13 (2), 1-18.
- Carile, A. (1965). Partitio terrarum imperii Romaniae. *Studi Veneziani*, 7, 125-305.
- Cheyne, C. J. (1990). *Pouvoir et contestations à Byzance*. Paris: Publications de la Sorbonne.
- Filduth, J. (2017). *Das Byzantinische Priene stadt und umland*. Berlin : Dr Ludwig Reichert.
- Foss, C. (1977). Archeology and the "Twenty Cities" of Byzantine Asia. *American Journal of Archeology*, 81, 469-486.
- Hoffmann, J. (1974). *Rudimente von territorialstaaten im Byzantinischen reich (1071-1210) untersungen über unabhängigkeitsbestrebungen und ihr verhältnis zu kaiser und reich Miscellanea Byzantiner Monacensia 17*. Köln: Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität.
- Kahzdan, A. (1991). *The Oxford dictionary of Byzantium*. New York: Oxford University Press.
- Knackfuss, H. (1941). *Didyma die baubeschreibung in deri banden von H. Knackfuss I. textband*. Berlin: Gebr. Mann Verlag.
- Laurent, V. (1972). Arete Doukiana, la Kralaina. femme du pretending hongois Boris et mere des Kalamanoi mediatises. *Byzantinische Zeitschrift*, 65, 35-39.
- Lohmann, H. (2007). Forschungen und ausgrabungen in der Mykale 2001-2006. *Istanbuler Mitteilugen*, 57, 5-178.
- Müller, J., Miklosich, F. (1871). *Acta et diplomata Graeca medii devi sacra et profana IV. Acta et diplomata monasteriorum et ecclesiarum Orintes I*. Wien: Vindobonea.
- Müller Weiner, W. (1961). Mittelalterliche befestigungen im südlichen Joinen. *Istanbuler Mitteilugen*, 11, 5-122.
- Macrides, R. (2007). *George Akropolites. The history introduction, translation and commentary*. Oxford: Oxford Studies in Byzantium.
- Niewöhner, P. (2007). Hagios Antonios eine reiche mittelbyzantinische stiftung. *Istanbuler Mitteilugen*, 57, 125-129.
- Nystazopoulou Pelekidou, M. (1980). *Engrapha Patmu II Βυζαντινά έγγραφα της μονής Πάτμου II. Δημόσιων Λειτουργιών*. Athen: Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.
- Orgels, P. (1935). Sabas Asidenos, dynaste de Sampson. *Byzantion*, 10, 67-80.
- Polemis, D. I. (1968). *The Doukai a contribution to Byzantine prosopography*. London: University of London Historical Studies.

-
- Raggia, E. (2007). The inscription of Didyma (Hieron) and the families of Phokas and Karantinos in Western Asia Minor (12th-13th C.). *Byzantinische Zeitschrift*, 100, 133-146.
- Ragia, E. (2008). *Λάτρος. Ένα άγνωστο μοναστικόκέντρο στη δυτική Μικρά Ασία. Με λεπτομερή σχολιασμό των εγγράφων του αρχείου της μονής Θεοτόκου του Στύλου*. Thessaloniki: Ηρόδοτος.
- Reinsch, D., Kambylis, A. (2001). *Annea Comnenae Alexias: Pars prior: Prolegomena et textus. Pars altera: Indices*. Berlin, Boston: De Gruyter.
- Thonemann, P. (2011). *The Maeander Valley a historical geography from Antiquity to Byzantium*. New York: Cambridge University Press.
- Vronouse, E. L. (1980). *Enagrapha Patmu I Βυζαντινά έγγραφα της μονής Πάτμου I. Αυτοκρατορικά* . Athen: Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.
- Westphalen, S. (1998). Die basilika von Priene architektur und liturgische ausstattung. *Istanbuler Mitteilugen*, 48, 279-340.
- Wiegand, T., Schrader, H. (1904). *Priene ergebnisse der ausgrabungen und untersuchungen in den jahren 1895-1898*. Berlin: Georg Reimer.
- Wilson, N., Darrouzes, J. (1968). Reste du cartulaire de Hiera-Xerochoraphion. *Revue des Etudes Byzantines*, 26, 5-47.
-